

НАРАТИВНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ: ВИХІД ІЗ ЛАБІРИНТУ НАЦІОНАЛЬНИХ ІСТОРИЧНИХ НАРАТИВІВ

О.В. Мішалова

Анотація. Метою даної роботи є спроба обґрунтувати тезу, що відсутність уніфікуючого «національного проекту» у написанні української історії (тобто національного історичного наратива) є скоріше перевагою нашої країни, оскільки Україна має реальний шанс створити історичний наратив культурної конвергенції. Від часів колоніального минулого, коли українські території входили до складу різних культурно-цивілізаційних регіонів, українці успадкували не лише негативний досвід, але й позитивний – досвід культурної взаємодії (конвергенції). На сьогодні багатонаціональність, мультикультурність та релігійна поліконфесійність є вагомими перевагами української держави, оскільки це співпадає з загальною світовою тенденцією до побудови спільного полікультурного глобального світу, що ґрунтується на ідеї прав людини.

Ключові слова: наративна толерантність, національний історичний наратив.

NARRATIVE TOLERANCE: WAY OUT OF THE MAZE OF THE NATIONAL HISTORIC NARRATIVES

Abstract. This paper aims to justify the thesis that the lack of a unifying «national project» in Ukrainian history writing (a national historical narrative) should be considered rather as an advantage of our country. Now we have a real chance to construct a historical narrative of cultural convergence. The colonial past, when Ukrainian territories were parts of several cultural regions, gave us not only negative experience but also positive experience of cultural interaction (convergence). Nowadays multinationality, multiculturalism and religious polyconfessionality constitute a significant advantage of an independent Ukrainian state because it coincides with the main global tendency to build the common multicultural global world based on the idea of human rights.

Keywords: narrative tolerance, national historical narrative.

У наш час тягар історика полягає у тому, щоб відновити гідність історичних досліджень на тій основі, котра зробить їх співзвучними цілям і намірам інтелектуальної спільноти в цілому, тобто трансформувє історичну науку у такий спосіб, щоб дозволити історичу позитивним чином брати участь у звільненні сььогодення від тягаря історії.

*Гейден Вайт*¹

Події останніх років значною мірою загострили питання, пов'язані з формуванням української національної ідентичності, фактично оголили конфлікт між різними типами ідентичностей (національною, культурною, релігійною, мовною, політичною), що притаманні кожній людині незалежно від ступеня їхньої усвідомленості. Це стосується також проблеми різного бачення і осмислення історії, відсутності прийняттого національного історичного наратива. Як правило, це пояснюється наслідками колоніального минулого України, території якої довгий час входили до складу інших держав, відсутністю тривалої традиції державності, що унеможливило нормальний політичний і культурний розвиток української нації. Метою даної роботи є спроба обґрунтувати тезу, що відсутність уніфікуючого «національного проекту» у написанні історії (тобто національного історичного наратива) є скоріше перевагою нашої країни, аніж недоліком, оскільки Україна має реальний шанс створити історичний наратив культурної конвергенції. Від часів колоніального минулого українці успадкували не лише негативний досвід, але й позитивний – досвід культурної взаємодії (конвергенції), будучи складовими різних культурно-цивілізаційних регіонів. На сьогодні багатонаціональність, мультикультурність та релігійна поліконфесійність є вагомою перевагою української держави, оскільки це співпадає з загальною світовою тенденцією до побудови спільного полікультурного глобального світу, що ґрунтується на ідеї прав людини.

Що таке історичний наратив?

Питання природи, структури та функцій історичного наратива було одним із найбільш дискусійних у другій половині минулого століття і здавалось би на сьогодні втратило свою актуальність. Джені-Матті Куукканен, наприклад, авторитетно стверджує про початок періоду

¹ White H. The Burden of History // History and Theory. – 1966. – Vol. 5. – № 2. – P. 124.

постнаративізму у сучасній філософії та теорії історії². Проте, це твердження стосовно свого роду «завершення наратива» скоріше нагадує відому тезу «кінця історії», що так і не відбувся. Питання сутності наратива торкається осмислення самої сутності культури або, навіть, сутності людської природи, наголошує Гейден Вайт. Прагнення оповідати є настільки природною потребою людини, а форма оповіді є настільки незмінною для будь-якого повідомлення про те, як усе відбулося насправді, що наратив і наративність слід розглядати не стільки як проблеми, а скоріше як загальні факти культури, як даність³.

У праці *Наратив у сучасній історичній теорії* Вайт вирізняє п'ять системних позицій у розумінні поняття історичного наратива: (1) англо-американська аналітична філософія, що розглядає наратив передусім з епістемологічної точки зору, як спосіб пояснення, котрий є більш відповідним для пояснення історичних подій та процесів (Вільям Волш, Вільям Дрей, Волтер Геллі, Мортон Вайт, Артур Данто, Луїс Мінк); (2) французька школа «Анналів», представники якої у більшості являють собою соціально-науково орієнтованих істориків, котрі вважають наратив ідеологічною стратегією репрезентації минулого, тому наративну історіографію розглядають як ненаукову і таку, що має бути викоренена з метою перетворення історичних досліджень у справжню науку (Фернан Бродель, Жак Ле Гофф, Еммануель Ле Руа Ладюрі); (3) семіологічний підхід, представлений частиною літературних критиків і філософів, котрі стверджують, що наратив в усіх його проявах являє собою просто один дискурсивний «код» з-поміж інших можливих, що можуть бути більш або менш відповідними для репрезентації реальності (Ролан Барт, Мішель Фуко, Жак Деррида, Цветан Тодоров, Юлія Крістева, Еміль Бенвеніст); (4) герменевтична філософська традиція, представники якої пов'язують наратив з мовними і часовими структурами, можливістю організовувати у наративній (оповідній) формі будь-який культурний досвід людства (Ганс-Георг Гадамер, Поль Рікер); (5) позиція професійних істориків, котрі не належать до певної філософської традиції, а ґрунтуються на базових уявленнях про ремесло історика і вбачають у наративі гідний поваги спосіб «творення» або «практикування» історії, що не викликає

² Kuukkanen J.-M. Postnarrativist Philosophy of Historiography. – Houndmills: Palgrave Macmillan, 2015.

³ White H. The Value of Narrativity in the Representation of Reality // White H. The Content of the Form. Narrative Discourse and Historical Representation. – Baltimore and London: Johns Hopkins University Press, 1987. – P. 1.

жодних методологічних проблем (Джек Гекстер, Джефрі Елтон)⁴. До представників останньої позиції з деякими зауваженнями можна віднести, наприклад, сучасного американського історика й епістемолога історії Аллана Мегілла. Він вирізняє чотири завдання історіюписання – опис (deskрипція), пояснення, аргументація (або обґрунтування) та інтерпретація минулого. Мегілл наголошує на некоректності протиставлення «опис – пояснення» у процесі написання історії, однак ототожнює наратив виключно з описовою (deskриптивною) формою викладення історичного матеріалу. На його думку, наратив може включати у себе пояснення, однак на перше місце у ньому виступає опис певного аспекту історичної реальності – розповідь про те, що мало місце⁵.

Ми будемо спиратися на майже класичну точку зору відомого американського аналітичного філософа історії Артура Данто, котрий у своїй праці *Аналітична філософія історії* зазначає, що наратив (від англ. narrative – оповідь) – це спосіб організації історичного матеріалу у часові цілісності шляхом опису та пояснення широкосмапштабних історичних змін з використанням часової перспективи⁶.

Данто порівнює історичну оповідь з пояснювальною схемою, котра одночасно і описує, і пояснює історичні події. «Оповідь у певній мірі вже являє собою форму пояснення. ... Оповідь і описує, і пояснює одночасно»⁷. Наративи, на його думку, являють собою свого роду теорії, що потребують підтвердження і які, об'єднуючи події, привносять у них певний порядок та структуру. Але, на відміну від загальної теорії, історичний наратив завжди прив'язаний до місця і часу свого створення, будучи відповіддю на певне історичне питання⁸.

Розуміння наратива як певного виду організуючої теорії було підхоплене Вайтом. У своїй знаковій праці *Метаісторія. Історична уява у Європі XIX ст.* він наголошує, що історичний наратив являє собою вербальну структуру у формі оповідного прозового дискурсу, яка відіграє роль знаку минулих подій та процесів⁹. Вайт пропонує розглядати

⁴ White H. The Question of Narrative in Contemporary Historical Theory // White H. The Content of the Form. Narrative Discourse and Historical Representation. – Baltimore and London: Johns Hopkins University Press, 1987. – P. 31.

⁵ Мегилл А. Нарратив и четыре задачи историописания // Мегилл А. Историческая эпистемология. – Москва: Канон+ РООИ Реабилитация, 2007. – С. 240-241.

⁶ Данто А. Аналитическая философия истории. – Москва: Идея-Пресс, 2002. – С. 241.

⁷ Там само. – С. 138.

⁸ Там само. – С. 134.

⁹ Уайт Х. Метаистория: Историческое воображение в Европе XIX века. – Ека-

історичний наратив як пазл, котрий складається із фактів, об'єднаних за допомогою наративних стратегій, які, звичайно, пов'язані між собою, але все ж є незалежними складовими наратива: формальна аргументація, побудова сюжету та пояснення засобом ідеологічного обґрунтування. Кожна з них передбачає чотири можливих варіацій, тому у результаті ми маємо дванадцять категорій історичної свідомості. Їхня конкретна комбінація формує той чи інший тип історичного наратива¹⁰. Слід підкреслити, що Вайт був першим, хто чітко усвідомив надзвичайну небезпеку, пов'язану з можливими маніпуляціями з історичною інформацією та історичною свідомістю загалом, особливо в епоху інформаційної революції.

Національний історичний наратив – це загальна превалююча схема написання, пояснення і репрезентації історії певної країни, так званий «національний гранд-наратив»¹¹. Творення національних історичних наративів припадає на ХІХ ст., час промислової революції, початку індустріалізації і бурхливого формування національних держав, що посилювало інтерес до історії, археології, етнографії як на європейському континенті, так і за його межами. Прискорення соціального часу призвело до усвідомлення значимості і важливості традицій та їхнього збереження. Фактично саме поняття традиції з'являється саме у ХІХ ст.¹².

Метою творення національного історичного наратива було обґрунтування права того чи іншого народу (як нації) мати власну державу, консолідація населення навколо ідеї побудови національної держави та легітимізація розширення її території і політичного впливу будь-якими методами (у тому числі силовими). Георгій Касьянов зазначає, що цілеспрямоване використання історії та колективної пам'яті задля утвердження панівних політичних дискурсів та формування системи лояльностей стає невід'ємною частиною внутрішньої і зовнішньої політики держав протягом ХІХ-ХХ ст. «Винайдення традицій», ідеологічна уніфікація та мобілізація, досягнення певного рівня культурної гомогенності, необхідної для забезпечення колективної лояльності до нації і держави, ведення сучасної війни було б неможливим без маніпу-

теринбург: Изд-во Уральского университета, 2002. – С. 17.

¹⁰ Там само. – С. 18.

¹¹ Мегілл також пропонує використовувати поняття «великий наратив» або «мастер-наратив». Більш детально див.: Мегілл А. Обладает ли нарратив собственной познавательной ценностью? // Мегілл А. Историческая эпистемология. – Москва: Канон+ РООИ Реабилитация, 2007. – С. 194.

¹² Гіденс Е. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя. – Київ: Альтапрес, 2004. – С. 61.

ляції історією і «колективною пам'яттю»¹³. Таким чином, історична наука перетворюється на інструмент політичної боротьби як у внутрішній політиці, так і на міжнародній арені, а національний історичний наратив стає невід'ємною частиною історичної політики тієї чи іншої держави.

Найвиразнішою рисою історичної політики¹⁴, підкреслює Касьянов, є ідеологічна і політична інструменталізація як історії (впорядкованої версії знань і уявлень про минуле), так і історичної пам'яті, тобто утилітарне використання історії і пам'яті у внутрішній політиці, юридичних та законодавчих практиках, суспільних конфліктах, зовнішній політиці. Відмінність сучасної історичної політики від її прототипів у минулому полягає у значно більших масштабах і засобах впливу. Технологічні вдосконалення у сфері передачі, зберігання та поширення інформації, розвиток наук про людину і про її психічну природу, тотальне проникнення мас-медіа в усі сфери людського життя створили передумови для безпрецедентного за масштабами маніпулювання колективною свідомістю. Розвиток засобів комунікації різко підвищив мобілізаційні можливості історичної політики. Зростання політичного плюралізму і поширення демократії парадоксальним чином сприяють зростанню конфліктогенності історичної політики, оскільки політичні свободи і розширений доступ до засобів управління інформацією дозволяють будь-яким групам інтересів швидко та ефективно організовуватися задля артикуляції і поширення потрібних для них версій минулого з метою організації інформаційного, психологічного та політичного тиску на опонентів¹⁵.

¹³ Касьянов Г. Past continuous: історична політика 1980-х – 2000-х. Україна та сусіди. – Київ: Laugus, Антропос-Логос-Фільм, 2018. – С. 25.

¹⁴ Під історичною політикою тут розуміється різновид політики, призначенням і змістом якої є цілеспрямоване конструювання і практичне застосування в політиці «історичної пам'яті» та інших форм колективних уявлень про минуле і його репрезентації, зокрема й професійної історіографії. Історична політика здійснюється від імені політичних, культурних, етнічних та інших суспільних груп у боротьбі за владу, за її утримання або перерозподіл. Історична політика є засобом забезпечення політичної, культурної та інших форм лояльності великих суспільних груп, а також утримання ідеологічного і політичного контролю над ними. Історична пам'ять – це цілеспрямовано сконструйований засобами історичної політики відносно стійкий набір взаємопов'язаних колективних уявлень про минуле групи, кодифікований і стандартизований у громадських, культурних, політичних дискурсах, стереотипах, міфах, символах, мнемонічних і комеморативних практиках. За певних обставин історична пам'ять чи її фрагменти сакралізуються і можуть набувати ознак громадянської релігії. Більш детально щодо виникнення та визначення термінів див.: Там само. – С. 15-36.

¹⁵ Там само. – С. 24-27.

Наративна толерантність: основний зміст поняття та межі використання

Маніпулювання знанням про минуле та історичною свідомістю є реальною загрозою нашого часу, яка спрямована у майбутнє, оскільки унеможливує існування вільного демократичного суспільства. Свобода, рівність і культурна толерантність являють собою засадничі невід'ємні цінності вільного демократичного суспільства. Сучасне інформаційне суспільство є відкритим суспільством. Однак саме ця обставина робить його надзвичайно вразливим до маніпуляцій суспільною свідомістю, особливо коли це стосується проблемних питань минулого. Будь-яке необережне слово може викликати хвилю обурення і громадського протесту всередині країни, спровокувати міждержавний конфлікт чи стати причиною поновлення давнього конфлікту, який в реальності є вичерпаним, належить минулому, однак дотепер продовжує існувати у просторі історії (так звані «війни історичних наративів»). Важливо наголосити, що сучасна аналітична наративна філософія історії володіє надзвичайними методологічними можливостями для успішного вирішення та попередження довготривалих політичних і соціокультурних конфліктів, оскільки здатна забезпечити нас цілою системою ефективних концептуальних інструментів для роботи з історичною інформацією в умовах ведення сучасних гібридних війн.

Одним з таких концептуальних методологічних інструментів, на нашу думку, є поняття наративної толерантності. Наративну толерантність можна розглядати як стратегію і тактику історіописання. Якщо розглядати наративну толерантність як принцип, вона являє собою стратегію для проведення історичного дослідження, що передбачає два обов'язкові кроки: по-перше, відмову від нав'язування свого власного національного історичного наратива іншим державам і, по-друге, поступову відмову від національного наратива як такого, заміна його регіональним, транснаціональним чи полікультурним.

Якщо ж розглядати наративну толерантність як базисну структуру історіописання, вона виступає свого роду тактикою чи способом написання історичного наратива, яка у принципі враховує щонайменше дві точки зору на конкретну послідовність подій. Це також передбачає усунення із практики історіописання слів і виразів на кшталт «давній ворог», «безкінечна ворожнеча», «славетна перемога» і т.п., оскільки такі формулювання виступають тригерами до поновлення минулих конфліктів, налаштовуючи на ворожість і войовничість. У той час, як сучасний світ як ніколи потребує налаштованості на розуміння іншого,

відкритості до діалогу і компромісу.

Чому національний історичний нарратив на сьогодні не є прийнятною формою історіописання? Відповідаючи на це питання, слід враховувати принаймні три важливі фактори.

По-перше, національний історичний нарратив, як правило, містить у собі ідею національної зверхності, звеличуючи досягнення і здобутки однієї нації на противагу іншим (зазвичай найближчим сусідам, у відносинах з якими можуть бути напружені стосунки у минулому чи на сучасному етапі їхнього розвитку).

На нашу думку, ідею зверхності національні історичні нарративи успадкували від релігійних нарративів, які до сих пір її вміщують як свою незмінну складову: канонічні/неканонічні християнські церкви (віра), вірні/невірні в ісламі, ідея богообраності в іудаїзмі. Можливо, причина цієї ситуації полягає більш глибоко й укорінена у властивому для людей емоційному поділі на «своїх» та «чужих»¹⁶.

Поділ людства на друзів і ворогів є найбільш очевидним емоційним поділом. Він визнається християнською настановою: «Любіть ворогів!». Навіть найкращий християнин, котрий дійсно живе відповідно до цієї заповіді (таких небагато, наскільки це видно зі ставлення звичайного середнього християнина по відношенню до «матеріалістів» та «атеїстів»), навіть він не може відчувати рівної любові до усіх людей. Ми не можемо у дійсності любити «абстрактно»; ми можемо любити лише тих, кого знаємо. Таким чином, звернення, навіть, до наших найкращих емоцій, любові і співчуття, може сприяти лише поділу людства на різні категорії. Усе це буде ще більш характерним, якщо ми звернемося до більш дрібних емоцій і пристрастей. Нашою «природною» реакцією буде поділ людства на друзів і ворогів; на тих, хто належить до нашого племені, до нашої емоційної спільності, і тих, хто перебуває поза її межами; на віруючих та невіруючих; на співвітчизників і чужинців; на клас товаришів і клас ворогів; на лідерів та тих, кого ведуть за собою¹⁷.

На зв'язок між релігійними традиціями і націоналістичними ідеями вказує також Ентоні Сміт. У своїй праці *Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка* він абстрактно виділяє три типи націй – ієрархічні, нації, засновані на заповіді, та республіканські. Однак, ідея обраності присутня у кожному з варіантів націєтворення, хоч і на

¹⁶ Popper K.R. *The Open Society and its Enemies. Volume II: The High Tide of Prophecy: Hegel, Marx, and the Aftermath.* – London: George Routledge & Sons, Ltd., 1945. – P. 222. (Український переклад див.: Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Том 2: Спалах пророцтва: Гегель, Маркс та послідовники. – Київ: Основи, 1994. – С. 254.)

¹⁷ Там само. – P. 222.

основі різних засад: починаючи з міфу про етнічну обраність, відповідно до якого конкретний народ чи спільнота «обрані» волею божества (стародавні Месопотамія, Єгипет та Ізраїль), і закінчуючи ідеєю месіанської обраності за певним критерієм у межах усього людства¹⁸. Ерік Хобсбаум, наприклад, взагалі порівнює націоналізм з сучасним релігійним фундаменталізмом¹⁹ і, до речі, робить висновок не на користь першого. Тому що фундаменталізм при усій вузькості своїх гасел ґрунтується на володінні абсолютною істиною, яка теоретично доступна для будь-кого, у той час як націоналізм за визначенням виключає зі своєї сфери усіх, хто не належить до даної «нації», тобто переважну більшість людського роду.

Більш того, якщо фундаменталізм здатен, принаймні, до певної міри, спиратися на залишки справжніх традицій, звичаїв та обрядів, втілених і закріплених у релігійному культі, то націоналізм як такий виявляє себе або як відверто ворожим до реального, невигаданого минулого, або виникає на його уламках²⁰.

Звичайно, слід розрізняти поняття націоналізму і нацизму, хоча межа між ними на практиці європейської історії останніх півтора століття часто стиралася. Так, з точки зору Сміта, націоналізм являє собою ідеологічний рух за досягнення і збереження незалежності, єдності та ідентичності від імені населення, деякі представники якого вважають, що воно має становити реальну або потенційну «націю». До загальних принципів націоналізму він відносить наступні ідеї: (1) світ поділений на нації, кожна з яких має свою історію, долю і характер; (2) нація є єдиним джерелом політичної влади; (3) щоб бути вільним, кожен індивід повинен належати до нації й бути відданим передусім їй; (4) нації повинні мати максимум незалежності та самовияву; (5) справедливий і мирний світ повинен спиратися на сукупність вільних націй²¹. Це так

¹⁸ Сміт Е.Д. Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка. – Київ: Темпора, 2009. – С. 67-68, 74.

¹⁹ Хобсбаум Э. Нации и национализм после 1780 года. – Санкт Петербург: АЛЕТЕЙЯ, 1998. – С. 276-280.

²⁰ Там само. – С. 279.

²¹ Див.: Там само. – С. 35-36. Варто зазначити, що Сміт пропонує говорити про «ідеальний тип нації» як про аналітичну категорію (зіперту на загальні соціальні процеси) та історичну форму людської спільноти (для якої характерна культурна і/або політична колективна ідентичність). Він надає наступне визначення ідеального типу нації: це названа і самовизначена людська спільнота, члени якої плекають спільні міфи, спогади, символи, вартості і традиції, створюють і поширюють характерну публічну культуру та дотримуються спільних вартостей і спільних законів (Там само. – С. 40).

би мовити ідеальний абстрактний варіант доктрини націоналізму поза її практичним втіленням.

Для Ернста Геллнера націоналізм – це перш за все політичний принцип, відповідно до якого політична і національна одиниця повинні співпадати²².

Націоналізм – це теорія політичної законності, котра полягає у тому, що етнічні кордони не повинні пересікатися з політичними, і зокрема, що етнічні кордони всередині однієї держави . . . не повинні відділяти правителів від основного населення²³.

Геллнер зазначає, що націоналістичний принцип може мати етичний «універсалістський» характер, можуть існувати абстрактні націоналісти, що не схильні ставати на бік якоїсь однієї – своєї – національності і благородно дотримуються спільної для усіх доктрини: надати усім націям можливість жити під власним політичним дахом і право не приймати до свого складу іноземців. Він називає такий тип націоналізму неогоїстичним і підкреслює, що формально до нього немає жодних зауважень, скоріше навпаки, на його користь можна висунути ряд вагомих аргументів: збереження культурної самобутності, різноманіття світових політичних систем, послаблення напруги всередині держави. Однак, у дійсності, наголошує Геллнер, націоналізм майже ніколи не був настільки розсудливим і врівноваженим. Поширена людська слабкість робити для себе виключення, крім іншого, пронизує і національне відчуття, перетворюючись на так званий святий або виправданий егоїзм націоналізму.

Ймовірно, політичні прояви національного відчуття стали б більш поміркованими, якби націоналісти так само гостро відчували несправедливості, здійснені їхньою нацією, як вони відчують несправедливості, здійснені по відношенню до них²⁴.

В основі кожного націоналізму лежить глибокий дуалізм, оскільки кожен націоналізм містить громадянський та етнічний елементи у різних пропорціях і формах. Якщо переважає громадянсько-територіальний компонент, ми маємо справу з політичним розумінням нації, якщо ж етнічно-мовний – з етнічною концепцією нації²⁵. На думку Сміта, етноцентризм є найтяжчою вадою модерністського типу сучасної нації, тому що етноцентричні нації можна розглядати як

²² Геллнер Э. Нации и национализм. – Москва: Прогресс, 1991. – С. 23.

²³ Там само. – С. 24.

²⁴ Там само. – С. 25.

²⁵ Сміт Е.Д. Національна ідентичність. – Київ: Основи, 1994. – С. 23.

«конфліктні групи, об'єднані війною проти інших колективів, надто інших націй та національних держав»²⁶. П'єр Нора, наприклад, досить відверто називає європейські етнічні націоналізми суперницькими та кривавими на протигагу полікультурності змісту колективної пам'яті і національної ідентичності населення Сполучених Штатів Америки. Останнє сформувало сутність американськості, яка, однак, також не позбавлена «ідеї вищості» перших переселенців, батьків-засновників нації та їхніх нащадків²⁷.

Вражаючу тезу щодо ролі націоналізму у кривавих подіях середини ХХ ст. робить Ханна Арендт у своїй праці *Джерела тоталітаризму*. Досліджуючи природу антисемітизму у різних країнах Європи, вона доходить, на перший погляд, парадоксального висновку. Політичний антисемітизм розвинувся внаслідок того, що євреї, як правило, являли собою окрему суспільну групу в державах, де вони проживали. Прагнення зберегти національну самобутність на фоні процесів асиміляції та секуляризації європейського суспільства врешті-решт призвели до появи справжнього єврейського шовінізму (якщо під шовінізмом розуміти спотворений націоналізм). Старі релігійні уявлення про обраність більше не пов'язувалися із сутністю іудаїзму, натомість вони утворювали сутність єврейськості. Ідея обраності Богом поза релігійним контекстом перетворилась на фантастичну оману (котру у рівній мірі поділяли і невіруючі євреї, і неєвреї), що євреї від природи більш розумні, кращі, здоровіші, більш пристосовані до виживання, тобто являють собою «двигун історії та сіль землі»²⁸.

По-друге, національний історичний наратив, як правило, ретранслює культ насилля, звеличуючи завойовників, оспівуючи переможні військові походи, приєднання нових територій, військові здобутки та звиягу. Як приклад, можна згадати про давньоруських князів-завойовників Святослава і Володимира, котрі завдяки масштабним військовим походам об'єднали навколо Києва давньоруські племена, створивши таким чином Київську Русь; це також звеличення козацтва як військового стану, котрий творить історію ранньомодерної України (Гетьманщина доби Богдана Хмельницького); це герої Крут, котрі без-

²⁶ *Сміт Е.Д.* Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка. – Київ: Темпора, 2009. – С. 36, 48.

²⁷ *Нора П.* Теперішнє, нація, пам'ять. – Київ: ТОВ Видавництво КЛІО, 2014. – С. 205.

²⁸ *Arendt H.* The Origins of Totalitarianism. New edition with added prefaces. – San Diego; New York; London: A Harvest Book: Harcourt Brace & Company, 1985. – P. 54, 74. (Російський переклад див: *Арендт Х.* Истоки тоталитаризма. – Москва: ЦентрКом, 1996. – С. 101, 127.)

страшно пішли на смерть у нерівному бою; це національно-визвольна боротьба українських націоналістів проти польських, радянських, німецьких окупантів. Звичайно, слід сказати, що у межах українського національного історичного наратива знаходить своє місце і Ярослав Мудрий як передусім культурний будівничий держави і дипломат. Можна навести приклад американських «батьків-засновників» (вони ж американські філософи-просвітники), котрі асоціюються з написанням конституції як основної засади існування держави. Однак, такі приклади складають скоріше виключення. У будь-якому разі усе це виключно політична історія, оскільки національний історичний наратив – це політичний наратив, покликаний політично об'єднати населення навколо певної ідеї або сукупності ідей.

На схильність возвеличувати владу і вибудовувати історію навколо війн і насилля звертає увагу Карл Поппер у своїй безперечно знаковій для розуміння сучасності праці *Відкрите суспільство та його вороги*. Поппер називає всесвітню історію (зведену, передусім, до політичної історії) історією масових вбивств та міжнародних злочинів.

Немає історії людства, а є лише безмежна кількість історій усіх аспектів людського життя. І одна з цих історій – це історія політичної влади. Її піднято до рівня світової історії. Проте це, я вважаю, є образливим для будь-якої гідної концепції людства. Це навряд чи краще, аніж тлумачити історію привласнення чужого майна, пограбування чи отруєнь як історію людства. Оскільки *історія політичної влади є нічим іншим, як історією міжнародних злочинів і масових убивств* (включаючи, щоправда, й деякі спроби стримувати їх). Цю історію викладають у школах, і багато з найбільших злочинців представлені як її герої²⁹.

Поппер виділяє декілька причин, котрі зумовлюють посилену увагу до політичної історії, перетворивши «історію влади» на серцевину історії. Насамперед, це масштаби впливу, оскільки влада впливає на усіх людей, а поезія, наприклад, є важливою лише для деяких. Більш важливий момент полягає у тому, що люди схильні до обожнювання влади та успіху. На думку Поппера, це один із найгірших видів людського ідолопоклонства, пережиток часів пригноблення і рабства, породжений страхом. Третьою причиною ототожнення історії влади з історією людства є той факт, що ті, хто перебував у всі часи при

²⁹ Popper K.R. The Open Society and its Enemies. Volume II: The High Tide of Prophecy: Hegel, Marx, and the Aftermath. – London: George Routledge & Sons, Ltd., 1947. – P. 257. (Український переклад див.: Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Том 2: Спалах пророцтва: Гегель, Маркс та послідовники. – Київ: Основи, 1994. – С. 293.)

владі, прагнули до обожнення і могли нав'язувати свою волю. Багато істориків писали під наглядом генералів і диктаторів³⁰. Таким чином, Поппер робить висновок, що вся ця «історія Великих і Всемогутніх» у кращому випадку є дрібною поверхневою комедією, оскільки усі ці жорстокі і, у той самий час, легковажні дії не торкаються того, що насправді відбувається у сфері людських життів. Тоді як справжній зміст людського досвіду протягом століть проявляє себе у житті окремої, забутої і невідомої людини, її скорботах і радощах, її стражданні і смерті³¹.

По-третє, національний історичний наратив втрачає свою актуальність у сучасному полікультурному світі. Світ стає усе більш глобальним у економічному та технологічному плані і, водночас, залишається складною полікультурною системою (поліетнічною, поліконфесійною, різноманітною за політичними системами, з відмінними соціальними укладами). Унаслідок серйозної за масштабом міграції населення з різних причин і у різних напрямках (що вже названо другим великим переселенням народів), ми маємо світ змішаної мультикультурності. Вочевидь, цей новий глобальний полікультурний світ потребує скоріше історичного наратива культурної конвергенції³², аніж національних історичних наративів.

Крім того, нація як така є лише однією із можливих моделей організації суспільства (на зразок роду, племені чи міста-держави або імперії), що виникає у певний історичний період і, відповідно, у майбутньому має шанси бути заміненою іншою формою суспільної організації. Так, наприклад, Бенедикт Андерсон називає нації уявленими спільнотами. У своїй праці *Уявлені спільноти. Розмірковування щодо походження і поширення націоналізму* він пише:

У антропологічному сенсі я пропоную наступне визначення нації: це уявлена політична спільнота – і уявлена як така, що від природи є обмеженою та суверенною. Вона є уявленою, тому що члени навіть найменшої нації ніколи не знатимуть більшості зі своїх співвітчизників, не зустрінуть і не почують нічого про них, і усе ж в уяві кожного з них живе образ їхньої спільності³³.

³⁰ Там само. – Р. 257.

³¹ Там само. – Р. 258-259.

³² Конвергенції у розумінні взаємодії різних культур, а не уніфікації через поглинання чи злиття.

³³ Anderson B. *Imagined Communities. Reflection on the Origin and Spread of Nationalism*. – London; New York: VERSO, 2006. – Р. 5-6. (Український переклад див.: Андерсон Б. *Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму*. – Київ: Критика, 2001. – С. 22.)

Далі Андерсон наводить думку Геллнера, котрий наголошує, що «націоналізм – це не пробудження націй до самоусвідомлення: він вигадує нації там, де їх ще не існує»³⁴, і додає, що у дійсності усі спільноти, більші за первісні поселення з безпосереднім контактом (а, можливо, навіть і ці) є уявленими. Спільноти мають розрізнятися не за їхньою несправжністю чи справжністю, а за стилем уявлення³⁵.

Андерсон пропонує цікавий підхід до розуміння націоналізму. Він співвідносить його не з політичними ідеологіями, а з більш масштабними культурними системами, які йому передували – релігійна спільнота та династична держава (королівство). Обидві за часів розквіту приймалися як самозрозумілі й очевидні, подібно до того, як національність у наші дні³⁶. Роман Шпорлюк дотримується схожої позиції, наголошуючи, що націоналізм у своїй сутності був програмою та рухом за утворення нового типу спільнот – націй³⁷. Ольга Гнатюк доволі влучно підкреслює, що націоналізм є феноменом, притаманним формуванню і функціонуванню саме модерного суспільства³⁸.

Отже, якщо нація (національна держава) є лише однією із можливих моделей організації суспільства, що є характерною саме для індустріального типу суспільства, то закономірно постає питання: що чекає на людство у постіндустріальну добу?

Для відповіді на це питання пропоную знов звернутися до думок Сміта, який наголошує, що нові транснаціональні сили (міграція, транснаціональні корпорації, міждержавні блоки, інтернет-мережі), нова космополітична культура, котра долає національну обмеженість, мають призвести до відмирання національних держав. У роботі *Національна ідентичність* він пише:

Перший аргумент, що розвинений індустріальний капіталізм породив гігантські економічні й політичні утворення, і «національна держава» через те приречена відмирати. За агента такого відмирання визнано передусім величезні транснаціональні корпорації з властивими їм украй різноманітними капіталомісткими операціями і високими технологіями ... Другий аргумент трактує подолання націй як части-

³⁴Цит. за: *Anderson B. Imagined Communities. Reflection on the Origin and Spread of Nationalism.* – London; New York: VERSO, 2006. – P. 6.

³⁵*Там само.* – P. 6.

³⁶*Там само.* – P. 12.

³⁷*Шпорлюк Р. Польща: теорія та практика модерної нації (1770-1870) // Шпорлюк Р. Формування модерних націй: Україна – Росія – Польща.* – Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. – С. 111.

³⁸*Гнатюк О. Від історії ідеї до нової схеми історії Центрально-Східної Європи // Шпорлюк Р. Формування модерних націй: Україна – Росія – Польща.* – Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. – С. 8.

ну руху до «постіндустріального» суспільства. Якщо нації виконували потрібні функції в індустріальному світі з його технологічними і ринковими потребами, розвиток «суспільства послуг», заснованого на комп'ютеризованому знанні й комунікаційних системах, перескочив національні кордони і проник у кожен закуток нашої планети. Тільки континентальні культури, а зрештою і єдина глобальна культура можуть відповідати вимогам заснованого на знанні постіндустріального суспільства³⁹.

Тим не менш, Сміт зазначає, що, хоча нова постмодерна глобальна культура, риси якої ми вже можемо спостерігати, відрізнятиметься від усіх попередніх, національно-орієнтованих, однак вона незбагненим чином міститиме у собі ті самі міфи, спогади, вартості, символи і традиції, що формують культуру та мислення кожної нації й етнічної спільноти. Культура – це конструкція людської уяви, а мислення і тексти, що її творять, все ще лишаяються етнічно й національно обмеженими.

Якщо навіть націю можна вважати за «вигадану спільноту», конструкцію володарів та інтелігенції, то глобальна культура, ця мозаїчна минувшина, підперта наукою й телекомунікаціями, – найсміливіший, найосажніший акт людської вигадки. ... Не досить уявити собі глобальну спільноту: спершу мають виникнути нові й ширші форми політичної асоціації й інші типи культурної спільноти. Ймовірно, це буде поступовий рух, незв'язаний і здебільшого непланований⁴⁰.

На невідповідність напрямку розвитку сучасного світу і націоналістичної ідеології вказує також Хобсбаум. У праці *Нації і націоналізм після 1780 року* він звертає увагу на той факт, що на сьогодні націоналізм становить скоріше «додатковий ускладнюючий фактор»⁴¹, тому що намагання реанімувати першопочаткову модель етнічно і лінгвістично гомогенної держави суперечить основним тенденціям мовного та культурного розвитку ХХ ст.⁴² Він задається цікавим питанням щодо способу написання історії кінця ХХ – початку ХХІ ст. і надає не менш цікаву відповідь.

Її [історію] неминуче слід буде писати як історію такого світу, котрий вже не може бути стриманий у жорстких межах «націй» і «націй-держав» у їхньому колишньому розумінні – політичному, економічному, культурному і навіть лінгвістичному. Історія ця буде у значній мірі супранациональною та інфранациональною⁴³.

³⁹ Там само. – С. 162-163.

⁴⁰ Там само. – С. 166.

⁴¹ Хобсбаум Э. Нации и национализм после 1780 года. – Санкт Петербург: АЛЕТЕЙЯ, 1998. – С. 302.

⁴² Там само. – С. 268-269.

⁴³ Там само. – С. 303.

Нації і націоналізм нікуди з цієї історії не зникнуть, просто відіграватимуть значно меншу роль. Це не означає, що у системі освіти і у культурному житті окремих (особливо невеликих) країн їхня національна історія і культура не будуть займати важливого місця, навпаки – їхня роль, ймовірно, навіть збільшиться. На думку Хобсбаума, терміни «нація» і «націоналізм» більше не є адекватними для опису і аналізу сучасного світу. Він припускає, що з занепадом національних держав націоналізм також йтиме на спад, у результаті чого людство зрозуміє, що бути «англійцем», «ірландцем» чи «євреєм» або поєднувати у собі усі ці характеристики – це лише один із багатьох способів самоідентифікації, до яких звертаються люди у залежності від конкретних обставин⁴⁴.

Повертаючись до ідеї Сміта щодо важливості текстів – історичних, філософських, літературних – для формування типу мислення і культури загалом, слід наголосити на ролі історика та концептуально-методологічних інструментах, за допомогою яких він працює з цими засадничими культуроформуючими текстами. Історія людства сповнена війн, конфліктів і відверто антигуманних дій на зразок Голодомору, Голокосту, рабства, сегрегації й інших форм расової дискримінації, етнічних чисток, політичних репресій. Тому історія (на рівні з історичною пам'яттю) часто виступає «конфліктною територією», тобто містить конфлікти минулого, що потенційно можуть бути актуалізовані у будь-який момент і впливати як на сьогоднішній день, так і на майбутнє. Спогади сторін конфлікту, як правило, будуть протиставлятися одне одному. У таких випадках історія має бути критичною, тобто має відсувати від себе пам'ять на відстань, необхідну для аналізу⁴⁵. І надзвичайно важливо, щоб цей аналіз був не лише критичним, як на цьому наполягає Мегілл⁴⁶, але й толерантним, спрямованим на вироблення інклюзивної та рівної позиції у відношенні до усіх сторін конфліктної ситуації.

Політично вмотивований інтерес до минулого є характерним явищем для усіх країн. Касьянов, наприклад, звертає увагу на особливості, проблемні історичні питання і шляхи їх вирішення у західноєвропейських країнах, зокрема це болісні дискусії щодо участі цих держав у Другій Світовій війні. Він наголошує, що спершу актуальність і

⁴⁴ Там само. – С. 304.

⁴⁵ Касьянов Г. Past continuous: історична політика 1980-х – 2000-х. Україна та сусіди. – Київ: Лагулс, Антропос-Логос-Фільм, 2018. – С. 34.

⁴⁶ Мегілл А. История с памятью, история без памяти // Мегілл А. Историческая эпистемология. – Москва: Канон+ РООИ Реабилитация, 2007. – С. 112.

зміст цих дискусій визначала повоєнна політична кон'юнктура, позиції та політичні стратегії переможців і переможених, загальна геополітична ситуація та атмосфера «холодної війни». В одних випадках (нації-переможці) відбувався ренесанс і розширення національних наративів, пов'язаних із героїчним міфом (Франція, Великобританія), в інших (нації-переможені) переважав віктимний наратив (Німеччина, Італія). Однак, в обох випадках історія була напряму залучена до процесу «перезавантаження» національної ідентичності. Не менш важливою була тема переоцінки і формулювання оновлених (або наново винайдених) міфів – як національних, так і загальноєвропейських. Останні декілька десятиліть спостерігається активне просування загальноєвропейської «спільної» ідентичності саме за допомогою історичної політики⁴⁷.

З точки зору Данто, історія (історичні події) мають постійно переписуватися, а їхнє значення переоцінюватися у світлі більш пізньої інформації. Завдяки володінню цією інформацією (зокрема, про наслідки тих чи інших подій) історик може сказати про минуле щось таке, чого не міг би сказати очевидець чи сучасник подій. У цьому полягає загальна особливість й істотна перевага історичного бачення світу⁴⁸.

Пол Рот у праці *Множинне минуле (The Pasts)* стверджує, що ми можемо говорити про множинність минулого, що існує завдяки його конструюванню. Останнє, в свою чергу, завжди залежить від певного рівня соціально опосередкованих домовленостей щодо відповідності між описом і досвідом. Більшість категорій, які ми зазвичай використовуємо для конструювання минулого залежать від соціально визначених наративних стратегій. У такий спосіб ми змінюємо лише оцінку того, що відбулося, а не «минуле саме по собі»⁴⁹. Рот спирається у своїх розмірковуваннях на позицію Леона Голдстейна, котрий розмежовує дві минулі дійсності: об'єктивно існуюча дійсність минулого (real past), яка існує поза сукупністю історичних текстів і безпосереднім сприйняттям історика, та історична дійсність (historical past), що являє собою сукупність історичних текстів та наративів і твориться істориком⁵⁰. Саме ця друга – історична дійсність, що конструюється

⁴⁷ Там само. – С. 45-46.

⁴⁸ Данто А. Аналитическая философия истории. – Москва: Идея-Пресс, 2002. – С. 20.

⁴⁹ Roth P.A. The Pasts // History and Theory. – 2012. – №51 (October). – P. 333, 339.

⁵⁰ Goldstein L. Historical Knowing. – Austin & London: University of Texas Press, 1976. – P. xix-xxi.

істориками, теоретично відкрита для постійного пере-описування відповідно до змін описових стратегій. Тому майбутні історії, на думку Рота, будуть продовжувати відкривати нам множинність минулого⁵¹.

Данто також підкреслює, що минуле саме по собі не змінюється, змінюється лише наш спосіб його організації. Одна й та ж сама подія може бути складовою частиною у необмеженій кількості різних часових структур (наративів). Будь-яка історична подія набуває для нас значення лише завдяки своєму зв'язку з іншими подіями (контексту), котрі з якоїсь причини становлять для нас особливий інтерес або яким ми приписуємо певну важливість⁵². Більш того, ми маємо справу не з поясненням подій як таких, а лише подій, котрим вже було надано певний опис. Вибір опису у рівній мірі важливий і в історичних дослідженнях, і в науці. Як тільки опис обрано, події повинні бути ретельно пояснені у межах цього опису⁵³. Роль історичних наративів, згідно Данто, полягає у тому, що вони використовуються для пояснення широкомасштабних змін, котрі охоплюють періоди часу, значно більші у порівнянні з окремим людським життям. Наратив – це структура, котра накладається на події, що поєднує разом одні події та виключає із розгляду інші як такі, що не мають значення. Це не є особливістю історії як науки, тому що вміння працювати з матеріалом у будь-якій іншій галузі знання передбачає здатність щось виключати із розгляду, а іншим аспектам надавати більш важливого значення⁵⁴.

Стосовно історії надзвичайно важливим є сам процес опрацювання – переосмислення і переозначення – минулого. На нашу думку, це має відбуватися шляхом постійних поступових змін історичних оповідей на зразок методу поступової соціальної інженерії Карла Поппера⁵⁵, що найточніше відображає сутність наративної толерантності як принципу історіописання. Це дозволить уникнути крайнощів і допоможе дотримуватися раціонального підходу у дослідженні і написанні історії, особливо конфліктних подій, ситуацій, періодів, не спричиняючи нових або пом'якшуючи існуючі довготривалі історичні конфлікти. Вайт називає таку терапевтичну здатність історії знімати тягар істо-

⁵¹ Там само. – Р. 339.

⁵² Данто А. Аналитическая философия истории. – Москва: Идея-Пресс, 2002. – С. 162.

⁵³ Там само. – С. 237.

⁵⁴ Там само. – С. 128-129.

⁵⁵ Popper K.R. The Open Society and its Enemies. Volume I: The Spell of Plato. – London: George Routledge & Sons, Ltd., 1947. – Р. 139, 147. (Український переклад див.: Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Том 1: У полоні Платонових чарів. – Київ: Основи, 1994. – С. 180, 190.)

рії – тягар минулих конфліктів, яким обтяжена будь-яка спільнота і який може впливати на сучасність, «пом'якшуючим гуманізуючим ефектом».

Лише добросчесна історична свідомість здатна по-справжньому щоразу наново ставити під сумнів світ, бо лише історія виступає посередником між тим, що є, і тим, що, на думку людей, має бути з дійсно пом'якшуючим гуманізуючим ефектом. Але історія може служити гуманізації досвіду лише у тому випадку, якщо вона залишається чутливою до більш загального світу думки та дії, з якого вона виходить і до якого повертається⁵⁶.

Історик несе подвійну відповідальність за історії (наративи), які він пише, не лише в епістемологічному плані (історик формує структуру оповіді і відбирає факти), але й у моральній площині (оскільки він несе відповідальність за свій вибір)⁵⁷.

Певні труднощі можуть виникнути зі встановленням меж використання поняття наративної толерантності, що потребує глибокого переосмислення поняття об'єктивності у межах історичної науки⁵⁸. Під переосмисленням поняття об'єктивності ми пропонуємо розуміти встановлення «умов об'єктивності» історичного знання на зразок «умов істинності». Це означає, що не може бути одного-єдиного і загальновищого критерію об'єктивності, як не існує одного-єдиного і загальновищого критерію істинності. При визначенні об'єктивності історичного твердження чи наратива у цілому ми повинні враховувати ряд факторів: достовірність і/або істинність висловлювання; культурний контекст висловлювання або наратива (час, місце, авторство, пануючі світоглядні орієнтації); рівне представлення протилежних точок зору щодо конкретної історичної події чи ситуації.

Наративна толерантність: прикладний аспект у контексті українського історіописання

Показовим прикладом нав'язування національного історичного наратива іншій країні є ситуація тривалих «війн пам'яті та історичних

⁵⁶White H. The Burden of History // History and Theory. – 1966. – Vol. 5. – № 2. – P. 134.

⁵⁷Roth P.A. Hayden White and the Aesthetics of Historiography // History of the Human Sciences. – 1992. – Vol. 5. – № 1. – P. 26.

⁵⁸Слід підкреслити, що питання об'єктивності є одним із найбільш складних і невизначених у філософії науки, тому становить надзвичайний інтерес, однак не є безпосереднім предметом даного дослідження.

нарративів» між Україною і Російською Федерацією, в яких остання займає відверто загарбницьку позицію. Звичайно, обидві держави використовують історію як політичний інструмент, зазначає Андреас Каппелер⁵⁹. Однак, Росія має ряд переваг: перш за все, для більшості європейців Україна все ще залишається її частиною; по-друге, більшість росіян також не розглядають українців як окремий народ; по-третє, значна частина українських громадян тримають у свідомості радянський нарратив. У результаті цього всередині українського суспільства також йде боротьба між національно-орієнтованим та радянським нарративами. Це дає Російській Федерації можливість нав'язувати Україні свій національно-імперський історичний нарратив⁶⁰.

У своїй *Малій історії України* Каппелер обережно звертає увагу також на ту обставину, що традиції і міфи національної української історіографії, котрі входять до національного історичного гранд-нарративу, так само не можна сприймати без застережень⁶¹. Касьянов натомість досить прямолінійно називає сучасний український етнонаціональний нарратив агресивним⁶², з чим важко не погодитися. Каппелер підкреслює, що серед будівничих блоків української нації колективна пам'ять може бути однією з найважливіших її складових елементів. Нації визначають себе через відмежування від інших народів, їхні історичні нарративи конкурують з іншими нарративами. Відмежування від російського імперського нарратива має визначальне значення для української національної ідентичності⁶³. Однак, чи варто з метою розбудови української ідентичності впадати в іншу крайність – концентруватися на побудові етнонаціонального історичного нарратива – залишається відкритим питанням.

На нашу думку, найбільш прийнятним, враховуючи українське минуле, і перспективним з точки зору майбутнього є історичний нара-

⁵⁹ Kappeler A. Ukraine and Russia: Legacies of the imperial past and competing memories // Journal of Eurasian Studies. – 2004. – № 5. – P. 115.

⁶⁰ Див.: Там само. – P. 112-114. Більш детально про причини, сутність і наслідки тривалого змагання між «національним/націоналістичним» та «радянсько-ностальгічним» («імперсько-ностальгічним») історичними нарративами говорить Касьянов, наголошуючи, що зміст української історичної політики останніх майже тридцять років фактично визначається взаємодією і конфліктом між цими двома нарративами пам'яті. (Див.: Касьянов Г. Past continuous: історична політика 1980-х – 2000-х. Україна та сусіди. – Київ: Laurus, Антропос-Логос-Фільм, 2018. – С. 28-31.)

⁶¹ Каппелер А. Мала історія України. – Київ: К.І.С., 2007. – С. 16.

⁶² Там само. – С. 8.

⁶³ Kappeler A. Ukraine and Russia: Legacies of the imperial past and competing memories // Journal of Eurasian Studies. – 2004. – № 5. – P. 112.

тив культурної конвергенції. Ми маємо переосмислити наше колоніальне минуле: той факт, що різні частини України довгий час входили до складу різних культурно-цивілізаційних регіонів на сьогодні становить одну з найбільших переваг нашої держави у побудові майбутнього. Українці є рівноправними спадкоємцями культурно-цивілізаційних здобутків усіх регіонів (країн, імперій), до яких вони входили у той чи інший період своєї історії. Український народ не має себе сприймати у ролі «жертви» небезпечного суперництва між Заходом і Сходом, котрі намагаються її полонити, плекаючи, за словами Каппелера, ідею мучеництва⁶⁴. Зокрема, й Шпорлюк слушно підкреслює, що «крім відносин панування та примусу, є також відносини виробництва й обміну матеріальних благ (без сумніву, надзвичайно важливі) та не менш важливі відносини у сфері інформації, спілкування, відносини виробництва та обміну символів, ідей і цінностей»⁶⁵. За умови глибокого опрацювання цього колоніально-імперського «спадку» та його наслідків – як негативних, так і позитивних (нам видається так, що останніх є набагато більше) – український історичний наратив культурної конвергенції може стати потужним засобом самоідентифікації українців як громадянської нації поза етнонаціональними чи етноконфесійними обмеженнями.

Шпорлюк також звертає увагу, що сучасний український національний історичний наратив визначає надто вузькі рамки для сучасної України, оскільки він орієнтується на «малоросійську модель», яка відокремлює себе як від Росії, так і від Польщі та Туреччини. Тому він просто не здатен вмістити історію Галичини, Буковини та Причорномор'я, регіонів, що мають довгу історію взаємодії із західним світом та ісламською цивілізацією на півдні (історія Речі Посполитої, «віденські зв'язки» України з Європою, турецько-татарська спадщина)⁶⁶. Шпорлюк пропонує розглядати творення сучасної України у

⁶⁴ Каппелер А. Україна між Сходом і Заходом // Схід-Захід: історико-культурологічний збірник. – Харків: Майдан, 1999. – Вип. 2. – С. 10.

⁶⁵ Шпорлюк Р. Україна: від імперської окраїни до незалежної держави // Шпорлюк Р. Формування модерних націй: Україна – Росія – Польща. – Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. – С. 436.

⁶⁶ Там само. – С. 454. Фактично, Шпорлюк є першим дослідником, котрий у численних своїх роботах ставить під сумнів «міф про 300 років панування Росії над Україною», наголошуючи, що лише незначна частина сучасних українських територій перебувала у складі Росії так довго (Більш детально див: Шпорлюк Р. Формування модерної України: західний вимір // Шпорлюк Р. Формування модерних націй: Україна – Росія – Польща. – Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. – С. 352, 369-370).

міжнародному інтернаціональному контексті.

Для України можливості незалежного існування значною мірою залежатимуть від її успіхів у виведенні українців у світ та ознайомленні світу з Україною. Успіх чи невдача у розв'язанні основних «внутрішніх» проблем України безпосередньо пов'язані з тим, які відносини вона налагодить зі світовою спільнотою. Ідея України як незалежної держави, як нації . . . полягала в тому, щоб її народ мав безпосередній доступ до центрів цивілізації, замість того щоб потерпати від меншовартості й шукати посередника⁶⁷.

Схожу візію українського історичного нарративу має також Каппелер, підкреслюючи два важливих моменти: по-перше, історію України потрібно розглядати у рамках наднаціональних імперій, до яких вона належала; і по-друге, історію етнічних українців не можна відокремлювати від історії інших етнічних груп, які проживали в Україні (поляки, євреї, росіяни) та представників мобільних діаспорних груп, що займалися торгівлею і котрих приваблювало її транзитне розташування⁶⁸.

Історію пишуть, виходячи з сучасного контексту, наголошує Каппелер. Виходячи з ситуації відсутності держави у XIX і на початку XX ст., молода українська історіографія розглядала у якості найважливішого предмета своїх досліджень не державу, а український народ. Тим самим інші етнічні групи, що проживали в Україні, зокрема євреї, поляки чи росіяни, в основному, не входили до української історії, хоча вони протягом тривалих періодів були важливими складовими частинами еліти і середньої верстви міського населення⁶⁹. На його думку, поляки, росіяни, євреї, німці та інші етнічні групи, що жили на території України, обов'язково повинні бути інтегровані до української історії.

Відмова від ексклюзивної концентрації на історії етнічних українців повинна посилити поняття політичної або громадянської державної нації, закріплене в Конституції України. Відмова від етнічної нації і поворот до багатоетнічної політичної нації . . . повинна стати засобом для подолання численних сучасних конфліктів і зміцнення молоді української демократії⁷⁰.

⁶⁷ Шпорлок Р. Україна: від імперської окраїни до незалежної держави // Шпорлок Р. Формування модерних націй: Україна – Росія – Польща. – Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. – С. 429, 463.

⁶⁸ Каппелер А. Мала історія України. – Київ: К.І.С., 2007. – С. 16, 26.

⁶⁹ Там само. – С. 10-11.

⁷⁰ Там само. – С. 8.

Сергій Стельмах слушно називає позицію Каппелера «концепцією поліетнічної України» і наголошує, що такий підхід до розгляду української історії є не лише цікавим пізнавальним засобом дослідження, але й пропонує корисну політичну перспективу⁷¹.

Висновок

Наративна теорія історичного знання володіє надзвичайно потужною системою ефективних концептуальних інструментів для роботи з історичним минулим, особливо з конфліктним минулим. Ключовим серед них є поняття наративної толерантності, спрямоване на формування толерантної перспективи вивчення і представлення історичного знання. Творення і ствердження толерантної перспективи осмислення світу видається основним призначенням сучасної філософії історії.

References

- [1] *Anderson B.* Uyavleni spilnoti. Mirkuvannya schodo pohodzhennya j poshirennya nacionalizmu. – Kyiv: Kritika, 2001.
- [2] *Arendt H.* Istoki totalitarizma. – Moskva: CentrKom, 1996.
- [3] *Danto A.* Analiticheskaya filosofiya istorii. – Moskva: Ideya-Press, 2002.
- [4] *Gellner E.* Nacii i nacionalizm. – Moskva: Progress, 1991.
- [5] *Gidens E.* Nestrimnij svit: yak globalizaciya peretvoryuye nashe zhyttya. – Kyiv: Altapres, 2004.
- [6] *Gnatyuk O.* Vid istoriyi ideyi do novoyi shemi istoriyi Centralno-Shidnoyi Yevropi // Shporlyuk R. Formuvannya modernih nacij: Ukrayina – Rosiya – Polsha. – Kyiv: DUH I LITERA, 2016.
- [7] *Danto A.* Analiticheskaya filosofiya istorii. – Moskva: Ideya-Press, 2002.
- [8] *Kasyanov G.* Past continuous: istorichna politika 1980-h – 2000-h. Ukrayina ta susidi. – Kyiv: Laurus, Antropos-Logos-Film, 2018.

⁷¹ *Стельмах С.* Образ історії України Андреаса Каппелера // Каппелер А. Мала історія України. – Київ: К.І.С., 2007. – С. 260.

- [9] *Kappeler A.* Mala istoriya Ukrayini. – Kyiv: K.I.S., 2007.
- [10] *Kappeler A.* Ukrayina mizh Shodom i Zahodom // Shid-Zahid: istoriko-kulturologichnij zbirnik. – Harkiv: Majdan, 1999. – Vyp. 2.
- [11] *Megill A.* Istoriya s pamyatyu, istoriya bez pamyati // Megill A. Istoricheskaya epistemologiya. – Moskva: Kanon+ ROOI Reabilitaciya, 2007.
- [12] *Megill A.* Narrativ i chetyre zadachi istoriopisaniya // Megill A. Istoricheskaya epistemologiya. – Moskva: Kanon+ ROOI Reabilitaciya, 2007. – S. 240-241.
- [13] *Megill A.* Obladaet li narrativ sobstvennoj poznavatelnoj cennostyu? // Megill A. Istoricheskaya epistemologiya. – Moskva: Kanon+ ROOI Reabilitaciya, 2007.
- [14] *Nora P.* Teperishnye, naciya, pam'yat. – Kyiv: TOV Vidavnictvo KLIO, 2014.
- [15] *Popper K.* Vidkrite suspilstvo ta jogo vorogi. Tom 2: Spalah prooctva: Gegel, Marks ta poslidovniki. – Kyiv: Osnovi, 1994.
- [16] *Smit E.D.* Kulturni osnovi nacij. Iyerarhiya, zapovit i respublika. – Kyiv: Tempora, 2009.
- [17] *Smit E.D.* Nacionalna identichnist. – Kyiv: Osnovi, 1994.
- [18] *Stelmah S.* Obraz istoriyi Ukrayini Andreasa Kappelera // Kappeler A. Mala istoriya Ukrayini. – Kyiv: K.I.S., 2007.
- [19] *White H.* Metaistoriya: Istoricheskoe voobrazhenie v Evrope XIX veka. – Ekaterinburg: Izd-vo Uralskogo universiteta, 2002.
- [20] *Hobsbaum E.* Nacii i nacionalizm posle 1780 goda. – SPb.: ALETEJYa, 1998.
- [21] *Shporlyuk R.* Polsha: teoriya ta praktika modernoyi nacyi (1770-1870) // Shporlyuk R. Formuvannya modernih nacij: Ukrayina – Rosiya – Polsha. – Kyiv: DUH I LITERA, 2016.
- [22] *Shporlyuk R.* Ukrayina: vid imperskoyi okrayini do nezalezhnoyi derzhavi // Shporlyuk R. Formuvannya modernih nacij: Ukrayina – Rosiya – Polsha. – Kyiv: DUH I LITERA, 2016.

- [23] *Shporlyuk R.* Formuvannya modernoyi Ukrayini: zahidnij vimir // Shporlyuk R. Formuvannya modernih nacij: Ukrayina – Rosiya – Polsha. – Kyiv: DUH I LITERA, 2016.
- [24] *Anderson B.* Imagined Communities. Reflection on the Origin and Spread of Nationalism. – London; New York: VERSO, 2006.
- [25] *Arendt H.* The Origins of Totalitarianism. New edition with added prefaces. – San Diego; New York; London: A Harvest Book: Harcourt Brace & Company, 1985.
- [26] *Goldstein L.* Historical Knowing. – Austin & London: University of Texas Press, 1976.
- [27] *Kappeler A.* Ukraine and Russia: Legacies of the imperial past and competing memories // Journal of Eurasian Studies. – 2004. – № 5.
- [28] *Kuukkanen J.-M.* Postnarrativist Philosophy of Historiography. – Houndmills: Palgrave Macmillan, 2015.
- [29] *Popper K.R.* The Open Society and its Enemies. Volume II: The High Tide of Prophecy: Hegel, Marx, and the Aftermath. – London: George Routledge & Sons, Ltd., 1945.
- [30] *Roth P.A.* Hayden White and the Aesthetics of Historiography // History of the Human Sciences. – 1992. – Vol. 5. – № 1.
- [31] *Roth P.A.* The Pasts // History and Theory. – 2012. – № 51 (October).
- [32] *White H.* The Burden of History // History and Theory. – 1966. – Vol. 5. – № 2.
- [33] *White H.* The Value of Narrativity in the Representation of Reality // White H. The Content of the Form. Narrative Discourse and Historical Representation. – Baltimore and London: Johns Hopkins University Press, 1987.
- [34] *White H.* The Question of Narrative in Contemporary Historical Theory // White H. The Content of the Form. Narrative Discourse and Historical Representation. – Baltimore and London: Johns Hopkins University Press, 1987.

Надійшла до редакції 31 липня 2019 р.

Мішалова Олена Віталіївна

Кафедра філософії

Криворізький державний педагогічний університет

просп. Гагаріна, 54

м. Кривий Ріг

50086

Mishalova Olena

Department of Philosophy

Kryvyi Rih State Pedagogical University

Gagarina ave., 54

Kryvyi Rih

50086

<https://orcid.org/0000-0001-5469-6451>elenmishalova@gmail.com[10.31812/apd.v0i20.2780](https://doi.org/10.31812/apd.v0i20.2780)